

Διεθνές Συνέδριο για την Ανοικτή & εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση

Τόμ. 12, Αρ. 2 (2023)

ICODL2023

Πρακτικά του 12^{ου} Συνεδρίουγια την Ανοικτή & εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση
Η εξ αποστάσεως και συμβατική εκπαίδευση στην ψηφιακή εποχή

Αθήνα, 24 έως 26 Νοεμβρίου 2023

Τόμος 2

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ

Αντώνης Λιοναράκης

Ευαγγελία Μανούσου

ISBN 978-618-5335-20-5
ISBN SET 978-618-82258-5-5Σχολή Ανθρωπιστικών Επιστημών,
Ελληνικό Ανοικτό ΠανεπιστήμιοΕλληνικό Δίκτυο
Ανοικτής & εξ Αποστάσεως ΕκπαίδευσηςΕΞ ΑΠΟΣΤΑΣΕΩΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΚΑΙ ΕΛΛΗΝΙΚΟΣ
ΠΑΡΑΔΟΣΙΑΚΟΣ ΧΟΡΟΣ. ΠΕΡΙΠΤΩΣΕΙΣ
ΣΥΝΥΦΑΝΣΗΣ ΔΥΟ ΦΑΙΝΟΜΕΝΙΚΑ ΑΤΑΙΡΙΑΣΤΩΝ
ΕΝΝΟΙΩΝΆννα Συντιχάκη, Ιωάννης Γκικόσος, Παναγιώτης
Αναστασιάσης, Μαρία Κουτσούμπαdoi: [10.12681/icodl.5641](https://doi.org/10.12681/icodl.5641)Copyright © 2024, Άννα Συντιχάκη, Ιωάννης Γκικόσος, Παναγιώτης
Αναστασιάσης, Μαρία ΚουτσούμπαΆδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

**Εξ αποστάσεως εκπαίδευση και ελληνικός παραδοσιακός χορός. Περιπτώσεις
συνύφανσης δύο φαινομενικά αταίριαστων εννοιών.**

**Distance Education and Greek traditional dance. Interweaving cases of two
seemingly UNRELATED CONCEPTS**

Άννα Συντιχάκη

Υπ. Διδάκτωρ ΣΕΦΑΑ

ΕΚΠΑ

annasyntichaki@yahoo.gr

Ιωάννης Γκιόσος

Αν. Καθηγητής ΣΕΦΑΑ ΕΚΠΑ

ΣΕΠ ΕΑΠ

ygiossos@phed.uoa.gr

Παναγιώτης Αναστασιάδης

Καθηγητής ΠΤΔΕ Πανεπιστήμιο Κρήτης

ΣΕΠ ΕΑΠ

anastasiadis@uoc.gr

Μαρία Κουτσούμπα

Καθηγήτρια ΣΕΦΑΑ ΕΚΠΑ ΣΕΠ ΕΑΠ

makouba@phed.uoa.gr

Περίληψη

Σκοπός της παρούσας εργασίας ήταν η ταξινόμηση, παρουσίαση και κριτική ανασκόπηση των εργασιών που συνδυάζουν την εξ αποστάσεως εκπαίδευση και τη διδασκαλία του ελληνικού παραδοσιακού χορού. Για τον λόγο αυτό πραγματοποιήθηκε βιβλιογραφική ανασκόπηση με βάση τις λέξεις-κλειδιά: εξ αποστάσεως εκπαίδευση, ελληνικός παραδοσιακός χορός, εξ αποστάσεως διδασκαλία ελληνικού παραδοσιακού χορού, μέθοδοι διδασκαλίας ελληνικού παραδοσιακού χορού, χορευτική γνώση και ικανότητα. Βρέθηκαν 25 συνολικά εργασίες που κάλυπταν το χρονικό διάστημα από το 2003 μέχρι και το 2023. Οι εργασίες ταξινομήθηκαν σε θεωρητικές μελέτες, εργαλεία και εφαρμογές, περιβάλλοντα μάθησης και ιστότοπους, εκπαιδευτικά σενάρια, εκπαιδευτικά υλικά και, τέλος, επιμορφωτικά προγράμματα. Διαπιστώθηκε ότι οι δύο αυτές έννοιες, εξ αποστάσεως εκπαίδευση και ελληνικός παραδοσιακός χορός, παρόλο που φαινομενικά μοιάζουν να είναι αταίριαστες, ωστόσο όχι μόνο μπορούν τελικά να συνυφάνονται αλλά έχουν ελκύσει και το ερευνητικό ενδιαφέρον. Ωστόσο, διαπιστώνεται ότι ο ελληνικός παραδοσιακός χορός έχει λάβει ως τώρα μικρής έκτασης προσοχή όσον αφορά στην ανάπτυξη ή υποστήριξη της διδασκαλίας του

από απόσταση. Οι διαπιστώσεις αυτές ανοίγουν ένα νέο ερευνητικό πεδίο προς μελέτη.

Λέξεις – κλειδιά

εξ αποστάσεως διδασκαλία ελληνικού παραδοσιακού χορού, μέθοδοι διδασκαλίας ελληνικού παραδοσιακού χορού, χορευτική γνώση, χορευτική ικανότητα

Abstract

The aim of this paper is the classification, presentation and critical review of studies that combine distance education and the teaching of Greek traditional dance. A bibliographic review was carried out based on keywords: distance learning, Greek traditional dance, distance learning of Greek traditional dance, methods of teaching Greek traditional dance, dance knowledge, dance ability. A total of 25 studies were found covering the period from 2003 to 2023. The studies were classified into theoretical studies, tools and applications, learning environments and websites, educational scenarios, educational materials, and, finally, educational programs. It was found that these two concepts, distance education and Greek traditional dance, although they seem to be unrelated, not only they can eventually intertwine but they have also attracted research interest. However, it is also found that Greek traditional dance has so far received little attention in terms of the development or support of its distance learning. This finding opens up a new research field for study.

Keywords

distance learning of Greek traditional dance, methods of teaching Greek traditional dance, dance knowledge, dance ability

Εισαγωγή

Στα σύγχρονα δεδομένα, η εξ αποστάσεως εκπαίδευση (εξΑΕ) γνωρίζει τεράστια ανάπτυξη, καθώς είναι ευέλικτη και μπορεί να υλοποιηθεί και να ικανοποιήσει

ανάγκες σε όλους τους κλάδους της εκπαίδευσης, ενώ ως μορφή εκπαίδευσης βρίσκει πια εφαρμογή σε όλες τις βαθμίδες και σε πολλά αντικείμενα (βλ. ενδεικτικά Γκίοςος, Μαυροειδής & Κουτσούμπα, 2008; Λιοναράκης, 2006; Μουζάκης 2006; Μουζακιώτου & Κανονάκη, 2015; Συντιχάκη, Φούντζουλας, Μανούσου & Κουτσούμπα, 2019). Επιπρόσθετα, η εξ αποστάσεως διδασκαλία διαθέτει ένα ευρύ φάσμα εφαρμογών και συμπεριλαμβάνει ποικιλία εργαλείων για τη διάδοση των πληροφοριών, όπως και τεχνικές οργάνωσης της μαθησιακής διαδικασίας (Bates, 2000; Bates, 2019).

Από την άλλη, η χρήση του διαδικτύου και η μέθοδος της εξ αποστάσεως εκπαίδευσης προσφέρουν μια εναλλακτική και καινοτόμο δυνατότητα και στον χώρο των κινητικών δραστηριοτήτων και δη του χορού και του ελληνικού παραδοσιακού χορού, που δεν θα μπορούσε να μείνει ανεπηρέαστος από τις νέες εκπαιδευτικές εξελίξεις. Πόσο μάλλον όταν στην περίπτωση αυτή αναφερόμαστε στη διδασκαλία μιας ανθρώπινης δραστηριότητας που ταυτόχρονα συνιστά και στοιχείο πολιτισμού.

Με βάση τα παραπάνω, σκοπός της εργασίας είναι η ταξινόμηση, παρουσίαση και κριτική ανασκόπηση των περιπτώσεων που συνδυάζουν την εξ αποστάσεως εκπαίδευση και τη διδασκαλία του ελληνικού παραδοσιακού χορού.

Μεθοδολογία

Πραγματοποιήθηκε ανασκόπηση της υπάρχουσας βιβλιογραφίας (πτυχιακές και διπλωματικές εργασίες, μεταπτυχιακές και διδακτορικές διατριβές, ανακοινώσεις επιστημονικών συνεδρίων, επιστημονικά άρθρα από έντυπα και ηλεκτρονικά περιοδικά, βιβλία και υλικό από το διαδίκτυο) ως προς τις περιπτώσεις που συνταιριάζουν την εξ αποστάσεως εκπαίδευση και στοιχεία αυτής, αναφορικά με τη διδασκαλία του ελληνικού παραδοσιακού χορού. Χρησιμοποιήθηκαν οι βάσεις δεδομένων Google Scholar, ERIC, Arts & Humanities και τα ιδρυματικά καταθετήρια επιστημονικών εργασιών και διατριβών ΕΚΤ, Πέργαμος, ΙΚΕΕ ΑΠΘ, ΙΚΕΕ ΔΠΘ. Οι λέξεις-κλειδιά με τις οποίες έγινε η αναζήτηση του υλικού ήταν: εξ αποστάσεως εκπαίδευση, ελληνικός παραδοσιακός χορός, εξ αποστάσεως διδασκαλία ελληνικού

παραδοσιακού χορού, μέθοδοι διδασκαλίας ελληνικού παραδοσιακού χορού, χορευτική γνώση και ικανότητα. Βρέθηκαν 25 συνολικά εργασίες που κάλυπταν το χρονικό διάστημα είκοσι ετών, συγκεκριμένα από το 2003 μέχρι και το 2023. Οι εργασίες ταξινομήθηκαν με βάση τα αποτελέσματα που προέκυψαν ως προς θεωρητικές μελέτες, εργαλεία και εφαρμογές, περιβάλλοντα μάθησης και ιστότοπους, εκπαιδευτικά σενάρια, εκπαιδευτικά υλικά και, τέλος, επιμορφωτικά προγράμματα, που έχουν πραγματοποιηθεί στη διδασκαλία και εκμάθηση του ελληνικού παραδοσιακού χορού με τη χρήση της εξ αποστάσεως εκπαίδευσης.

Ελληνικός Παραδοσιακός Χορός και εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση

Από την ανασκόπηση της βιβλιογραφίας ως προς την εξ αποστάσεως εκπαίδευση (εξΑΕ) και τον ελληνικό παραδοσιακό χορό (ΕΠΧ) βρέθηκαν: i) επτά θεωρητικές μελέτες που πρότειναν τη διδασκαλία του ελληνικού παραδοσιακού χορού από απόσταση με τη χρήση Τεχνολογιών Πληροφορίας και Επικοινωνίας (ΤΠΕ) (Γουλιμάρης, Κουτσούμπα, & Γκιόσος, 2007; Γουλιμάρης, Μπεμπέτσος & Φιλίππου, 2013; Δανιά, Κουτσούμπα & Τυροβολά, 2017; Κουτσούμπα 2003, 2006, 2010; Κουτσούμπα & Γκιόσος, 2005), ii) επτά μελέτες που αφορούσαν στην ανάπτυξη εφαρμογών (Δανιά, Κουτσούμπα & Τυροβολά, 2013), εργαλείων (Tsiatsios, Stavridou, Douka & Sofianidi, 2010; Αλβανού & Γιατρομανωλάκης, 2013; Γραμματικοπούλου, 2010; Ινεπολόγλου, 2015) ή και χρήση ήδη υπαρχόντων (YouTube, εκπαιδευτική τηλεόραση), τη δημιουργία ή και αξιοποίηση ιστότοπων (Gratsiouni, Koutsouba, Venetsanou & Tyronola, 2016; Γρατσιούνη, 2015), iii) δύο έρευνες που αφορούσαν σε περιβάλλοντα μάθησης (βλ. ενδεικτικά: Bakogianni, Kavakli, Karkou & Tsakogianni, 2007; Karkou, Bakogianni, & Kavakli, 2008; Kavakli, Bakogianni, Damianakis, Loumou, & Tsatsos, 2004; Kavakli, Bakogianni & Karkou, 2003; Δαμιανάκης, Τσαδήμα & Τσάτσος, 2009), iv) τρεις σε πολυμορφικά εκπαιδευτικά υλικά (ΕΥ) (Καψάλη, 2022; Συντιχάκη, 2018; Συντιχάκη, κ.ά., 2019; Παληά, 2021), v) τρία εκπαιδευτικά σενάρια (Αγέρανος Πάρου, 2015; «Αν μπορούσαμε να το πούμε, δεν θα υπήρχε η ανάγκη να το χορέψουμε», 2018; Ας αρχίσουν οι χοροί, 2018; Φατσέα, 2018; Φυντινίδου, 2015), και, τέλος, vi) τρία εκπαιδευτικά προγράμματα Κέντρων Επιμόρφωσης και Δια Βίου Μάθησης

(ΚΕΔΙΒΙΜ) των Δημοκρίτειου Πανεπιστημίου Θράκης (ΔΠΘ) (ΚΕΔΙΒΙΜ ΔΠΘ, 2023), Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών (ΕΚΠΑ) (ΚΕΔΙΒΙΜ ΕΚΠΑ, 2019; Φούντζουλας, Δημόπουλος, & Χαριτωνίδης, 2021) και Πανεπιστημίου Θεσσαλίας (ΠΘ) (ΚΕΔΙΒΙΜ, ΠΘ, 2021).

Από τις παραπάνω, οι μόνες εμπειρικές έρευνες που αφορούν στη διδασκαλία και μάθηση του ελληνικού παραδοσιακού χορού και άπτονται του αντικειμένου της εξ αποστάσεως εκπαίδευσης είναι πέντε. Συγκεκριμένα, στο πεδίο αυτό εμπίπτει η έρευνα των Karkou, Bakogianni και Kavakli (2008), ως πρώτη και πιλοτική προσπάθεια ανάπτυξης διαδικτυακού εκπαιδευτικού περιβάλλοντος ευρωπαϊκής εμβέλειας για τον παραδοσιακό χορό. Στη συνέχεια, η έρευνα των Tsiatsios, Stavridou, Douka και Sofianidi (2010) διερευνά τη χρησιμότητα του σχολιασμένου βίντεο σε έμπειρους και αρχάριους χορευτές, ενώ η έρευνα της Γρατσιούνη (2015) μελετά την εκμάθηση ελληνικού παραδοσιακού χορού μέσα από τη χρήση των βίντεο στον ιστότοπο YouTube με παράδειγμα τον παραδοσιακό χορό «Καραγκούνα». Μελετήθηκε ακόμη στην έρευνα των Φούντζουλα, Δημόπουλου και Χαριτωνίδη (2021), το επιμορφωτικό πρόγραμμα του ΚΕΔΙΒΙΜ του ΕΚΠΑ (2019-2020) για τη διδασκαλία του ΕΠΧ σε καθηγητές Φυσικής Αγωγής με τη μεθοδολογία της εξΑΕ, ενώ, τέλος, η Καψάλη (2022) στη διπλωματική της εργασία εφάρμοσε ΕΥ για τη διδασκαλία δύο ελληνικών παραδοσιακών χορών στη Β/βάθμια για συμπληρωματική εξ αποστάσεως εκπαίδευση. Πέραν αυτών, δεν σημειώνεται κάποια άλλη εμπειρική μελέτη που να συνδέεται με την εξ αποστάσεως εκπαίδευση και διδασκαλία του ελληνικού παραδοσιακού χορού.

Από τη θεωρία στην εφαρμογή

Αναλυτικότερα, θεωρητικές μελέτες της Κουτσούμπα (2003, 2006, 2010) συνδύαζαν την εξ αποστάσεως μάθηση με το σημειογραφικό σύστημα καταγραφής χορού και κίνησης του Laban, το Labanotation, για την εκμάθηση χορού από απόσταση, ώστε να αποδίδονται με σαφήνεια οι φάσεις και η ροή της κίνησης. Στις μελέτες αυτές, αναδεικνυόταν και το ζήτημα της ανατροφοδότησης στην εξ αποστάσεως εκμάθηση του χορού και εν γένει των κινητικών δεξιοτήτων. Μάλιστα, προς την κατεύθυνση αυτή, προτάθηκε η δημιουργία τόσο έντυπου όσο και οπτικοακουστικού ΕΥ (Γουλιμάρης, κ.ά, 2013). Στη βάση αυτή, δημιουργήθηκε η πολυμεσική εφαρμογή

Labankido για τη διδασκαλία ΕΠΧ σε αρχάριους ενήλικες (Δανιά, κ.ά., 2013), ένα εποπτικό εργαλείο στο οποίο παρουσιάζονται κινητικές και χορευτικές έννοιες μέσα από τη χρήση συμβόλων του Labanotation. Το εποπτικό αυτό εργαλείο ήταν βασισμένο στο λογισμικό PowerPoint, δεν απαιτούσε εξειδικευμένες γνώσεις χειρισμού, ενώ οι λειτουργικές του απαιτήσεις μπορούσαν να καλυφθούν από έναν ηλεκτρονικό υπολογιστή (Η/Υ) και έναν προτζέκτορα. Η ύλη της εφαρμογής χωριζόταν σε δέκα θεματικές ενότητες, ενώ προβλεπόταν αντίστοιχη με τις κινητικές έννοιες πρακτική εξάσκηση, σε συγκεκριμένους χορούς από όλες τις περιοχές της Ελλάδας (Δανιά, κ.ά., 2013), που είναι αντιπροσωπευτικοί για το σύνολο της επικράτειας.

Αυτό που διαπιστώθηκε από τη χρήση της ήταν ότι η σημειογραφική μέθοδος και η εφαρμογή Labankido, σε συνδυασμό με τη δημιουργία συνοδευτικού πολυμορφικού ΕΥ(cd ήχου, οδηγοί χρήσης και εργασιών, κάρτες και επιδαπέδια παιχνίδια), συνέβαλαν στη βελτίωση της χορευτικής απόδοσης όσων συμμετείχαν, ενώ μπορεί να λειτουργήσει αποτελεσματικά σε ένα πρόγραμμα εξ αποστάσεως διδασκαλίας ΕΠΧ, αφενός μεν διότι ο σχεδιασμός της εφαρμογής βασίστηκε στις αρχές της θεωρίας πολυμεσικής μάθησης και αφετέρου διότι ο έλεγχος της αποτελεσματικότητάς της έχει προκύψει μέσω έγκυρων και αξιόπιστων διαδικασιών αξιολόγησης της χορευτικής επίδοσης των ατόμων που τη χρησιμοποίησαν (Δανιά, κ.ά., 2013).

Το βίντεο, δηλαδή η κινούμενη εικόνα με ήχο, έχει επίσης προταθεί για την εξ αποστάσεως εκμάθηση χορού μια και η ανάπτυξη ενός ηλεκτρονικού μαθήματος είναι εύκολη, καθώς προϋποθέτει μία βιντεοκάμερα και ένα λογισμικό συρραφής των σκηνών. Ωστόσο, επειδή ο κάθε χορός διέπεται από κανόνες που καθορίζουν τη χρονική και χωρική τοποθέτηση της κίνησης οι οποίοι δε μπορούν να αποδοθούν πάντα με ένα βίντεο, γίνεται όλο και πιο διαδεδομένη η εμπλουτισμένη με σχόλια μορφή βίντεο, το σχολιασμένο βίντεο ή videoannotation (Γραμματικοπούλου, 2010).

Οι Tsiatsios, et al. (2010) μελέτησαν το κατά πόσο η εφαρμογή του σχολιασμένου βίντεο θα μπορούσε να ενισχύσει την εκπαιδευτική διαδικασία του ελληνικού παραδοσιακού χορού. Για τον λόγο αυτό, επιλέχθηκαν οι παραδοσιακοί χοροί που

περιλαμβάνονταν στο Πρόγραμμα Σπουδών (ΠΣ) του μαθήματος της Φυσικής Αγωγής (ΦΑ) στο δημοτικό σχολείο. Στα βίντεο που αναπτύχθηκαν, οι επιλεγμένοι χοροί διδάσκονταν με την ολική και μερική μέθοδο (παρουσιάζεται αρχικά ο χορός με έναν χορευτή χωρίς μουσική, στη συνέχεια με μουσική και, τέλος, με ομάδα χορευτών). Επίσης, παρουσιάζονταν ιστορικά στοιχεία και φωτογραφίες που σχετίζονταν με τον συγκεκριμένο χορό. Αυτό που διαπιστώθηκε ήταν ότι τα βίντεο με επεξήγηση ήταν περισσότερο βοηθητικά σε έμπειρους χορευτές και λιγότερο βοηθητικά σε αρχάριους, όπως επίσης ότι θα μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν ως ένα εργαλείο αρχειοθέτησης.

Επιπλέον, πιλοτικά ηλεκτρονικά μαθήματα με τη χρήση σχολιασμένου βίντεο αλλά και βίντεο με χρήση τρισδιάστατης σχεδιοκίνησης για τη διδασκαλία και εκμάθηση ελληνικού παραδοσιακού χορού αναπτύχθηκαν στο Τμήμα Επιστήμης Φυσικής Αγωγής και Αθλητισμού (ΤΕΦΑΑ) του ΑΠΘ, με σκοπό να εκτιμηθεί η στάση των φοιτητών/τριών απέναντι σε αυτές τις τεχνολογίες (Γραμματικοπούλου, 2010). Οι φοιτητές/τριες έδειξαν σαφή προτίμηση στη μέθοδο του σχολιασμένου βίντεο σε σχέση με την τρισδιάστατη σχεδιοκίνηση αλλά και την εικονική πραγματικότητα ως μέσο διδασκαλίας ή και την υποβοήθησή της για την εκμάθηση ΕΠΧ (Γραμματικοπούλου, 2010). Ως προς την εικονική εκμάθηση ελληνικού παραδοσιακού χορού, είχε προταθεί η ανάπτυξη εφαρμογής μέσω της οποίας ο χρήστης δύναται να μάθει παραδοσιακούς χορούς από διάφορες περιοχές της Ελλάδας, με τη βοήθεια ενός εικονικού δάσκαλου παραδοσιακών χορών (Κολιοφούκα, 2009), επιλέγοντας μια περιοχή της Ελλάδας και, στη συνέχεια, έναν χορό από μια προτεινόμενη λίστα παραδοσιακών χορών της συγκεκριμένης περιοχής. Παρουσιάζονταν οι κινήσεις, η μουσική, όπως, επίσης, και πληροφορίες για την καταγωγή, τα ιστορικά και πολιτιστικά του στοιχεία. Ωστόσο, τα εργαλεία που διαμορφώθηκαν και χρησιμοποιήθηκαν, αυτά δεν αποτελούν αυτόνομη εξ αποστάσεως διδασκαλία ελληνικού παραδοσιακού χορού, καθώς μπορούν να λειτουργήσουν μόνο συμπληρωματικά εντός προγραμμάτων εξ αποστάσεως εκπαίδευσης.

Από τις εφαρμογές στα περιβάλλοντα μάθησης...

Την πρώτη προσπάθεια για την ανάπτυξη ενός διαδικτυακού περιβάλλοντος μάθησης για τον ΕΠΧ με χρήση τρισδιάστατων γραφικών συνιστά το έργο WebDANCE, μια πιλοτική μελέτη με ευρωπαϊκή εμβέλεια με στόχο την εκμάθηση ενδεικτικά δυο παραδοσιακών χορών (Karsilama και Valentine Morris), που αναπτύχθηκε από το Πανεπιστήμιο Αιγαίου και αποτελεί την πρώτη χρονικά ερευνητική αναζήτηση όσον αφορά στην εκπαίδευση στον χορό χωρίς φυσική παρουσία (Karkou, et al, 2008). Το πρόγραμμα αυτό αφορούσε στη Β/βάθμια εκπαίδευση και στόχευε στην ανάπτυξη κατάλληλων εργαλείων για ηλεκτρονική εκμάθηση, που να μπορούν να χρησιμοποιηθούν από δασκάλους και μαθητές. Παρείχε πολυμεσικό υλικό με πληροφορίες για τον κάθε χορό (κείμενο, εικόνες, βίντεο), ενώ η διδασκαλία του χορού μέσα από τα βίντεο τρισδιάστατης σχεδιοκίνησης περιοριζόταν σε απλούς χειρισμούς όπως έναρξη, παύση, μπροστά και πίσω. Ακόμα, δινόταν η δυνατότητα να επιλεγθεί και το σημείο του σώματος στο οποίο κάποιος/α επιθυμούσε να δώσει έμφαση (Bakogianni, et al., 2007; Γουλιμάρης, κ.ά., 2013).

Τα αποτελέσματα της έρευνας έδειξαν ότι τα πολυμεσικά και διαδικτυακά εργαλεία μπορούν εύκολα να χρησιμοποιηθούν, ώστε να δημιουργήσουν ελκυστικά και λειτουργικά πλαίσια χορού, διαθέσιμα σε ένα ευρύ κοινό. Επίσης, τα ίδια εργαλεία μπορούν να υποστηρίξουν και να ενισχύσουν τη διδασκαλία ελληνικού παραδοσιακού χορού σε νέους ανθρώπους, εξοικειωμένους με τις ΤΠΕ, ενθαρρύνοντας τη συμμετοχή τους στο αντικείμενο. Ωστόσο, σε αυτή την περίπτωση, δεν μπορεί να γίνει λόγος για εξΑΕ, αλλά για μια προσπάθεια εμπλουτισμού των «συμβατικών» μεθόδων διδασκαλίας του παραδοσιακού χορού με την αξιοποίηση διαδικτυακών εργαλείων μάθησης (web-based pedagogical tools) (Φούντζουλας, κ.ά., 2021).

Συνέχεια και επέκταση του WebDance αποτελεί το OpenDance, ένα πρόγραμμα με στόχο την ανάπτυξη μιας κοινής ευρωπαϊκής κληρονομιάς, εισάγοντας τη χρήση των νέων τεχνολογιών στη διδασκαλία του παραδοσιακού χορού. Το πρόγραμμα θεμελιώθηκε πάνω στην αντίληψη ότι η χρήση ψηφιακών διαδικτυακών εργαλείων στη μάθηση, εκπαίδευση και κατάρτιση είναι αναγκαία, καθώς ο σύγχρονος

άνθρωπος πρέπει να έχει τη δυνατότητα να μαθαίνει με πολλαπλούς τρόπους, να έχει ίσες εκπαιδευτικές ευκαιρίες χωρίς δεσμεύσεις τόσο χωροχρονικές, όσο και στις επιλογές στο τι θα μαθαίνει και πως (Δαμιανάκης, κ.ά., 2009). Πρόκειται για έναν ολοκληρωμένο τρόπο (Σύστημα Διαχείρισης Μάθησης, Βάση Δεδομένων, αλληλεπιδραστικό παιχνίδι, διαδικτυακή κοινότητα) διδασκαλίας παραδοσιακών χορευτικών μορφών από διάφορες ευρωπαϊκές παραδόσεις, μέσω της χρήσης διαδραστικών τρισδιάστατων τεχνολογιών. Το κοινό στο οποίο απευθυνόταν το OpenDance μπορούσε να είναι εκπαιδευτικοί και μαθητές της Β/βάθμιας εκπαίδευσης, σύλλογοι παραδοσιακού χορού, ανώτερα εκπαιδευτικά ιδρύματα και ιδρύματα διατήρησης της παραδοσιακής κληρονομιάς, αλλά και χρήστες του διαδικτύου που ενδιαφέρονται για τον παραδοσιακό χορό (Δαμιανάκης, κ.ά., 2009, όπ. ανάφ. στο Συντιχάκη, 2018).

Το συγκεκριμένο πρόγραμμα επέτρεπε στους χρήστες να παραθέσουν τεκμηριωμένες πληροφορίες για τους παραδοσιακούς χορούς και να διαμορφώσουν μαθήματα, να συνδυάσουν διαφορετικά μαθήματα χορού, δημιουργώντας δικά τους «σενάρια διδασκαλίας χορού», εστιάζοντας τόσο στην ανάπτυξη συγκεκριμένων χορευτικών δεξιοτήτων (αισθητήρια/εμπειρική μάθηση) μέσα από την ενεργό συμμετοχή σε χορευτικές δραστηριότητες, όσο και στη γνώση της λειτουργίας του χορού (γνωστική εκμάθηση) εισάγοντας τη σημασία της γνώσης και την αξία της εκτίμησης του χορού (ρόλος συμμετεχόντων, φορεσιές, χορευτικό γεγονός και παράδοση, μουσική). Σε κάθε περίπτωση, η επίτευξη του στόχου είχε ως προϋπόθεση την ολοκλήρωση μιας σειράς εκπαιδευτικών δραστηριοτήτων, οι οποίες απαιτούν τη χρήση των κατάλληλων εκπαιδευτικών μέσων (Δαμιανάκης, κ.ά., 2009).

Στη σχετική με το σχολιασμένο βίντεο έρευνα (Tsiatsios, et al., 2010) βασίστηκε η ανάπτυξη του πιλοτικού εκπαιδευτικού χώρου «Ελληνικοί Παραδοσιακοί Χοροί». Το περιεχόμενό του οργανώθηκε σε ηλεκτρονικά μαθήματα σύμφωνα με το ΠΣ του δημοτικού σχολείου που αφορά στην εκμάθηση ελληνικού παραδοσιακού χορού. Το πρώτο ηλεκτρονικό μάθημα περιείχε υλικό βασισμένο σε κείμενο για την εισαγωγή των μαθητών σε θεωρητικά θέματα σχετικά με τους ελληνικούς παραδοσιακούς χορούς. Τα υπόλοιπα ηλεκτρονικά μαθήματα ενσωμάτωναν

συγκεκριμένο πλαίσιο για κάθε χορό, θεωρητική διδασκαλία και μεθοδολογία με τη χρήση της ολικής και μερικής μεθόδου διδασκαλίας ελληνικού παραδοσιακού χορού συγκεκριμένα και τρεις βιντεοπαρουσιάσεις. Επιπλέον, κάθε μάθημα ενσωμάτωνε φόρουμ επικοινωνίας μεταξύ των μαθητών καθώς και μεταξύ του δασκάλου και των μαθητών.

Σε αντίστοιχη έρευνα αναφορικά με το σχολιασμένο βίντεο (Γραμματικοπούλου, 2010), βασίστηκε η δημιουργία του ιστότοπου «Παραδοσιακοί Χοροί» του ΑΠΘ (<http://ellinikoixoroi.phed.auth.gr/>). Ο διαδικτυακός αυτός τύπος είχε στόχο την υποστήριξη της διδασκαλίας των χορών που συμπεριλαμβάνονταν στο ΠΣ στη ΦΑ στην Α/Βάθμια (Σταυρίδου, 2009, όπ. ανάφ. στο Αλβανού & Γιατρομανωλάκης, 2013) και Β/Βάθμια (Αλβανού & Γιατρομανωλάκης, 2013), αναφερόταν όμως και στην Γ/Βάθμια Εκπαίδευση (Ινεπολόγλου, 2015), καθώς και σε παραδοσιακούς χορούς όλης της Ελλάδας. Έμφαση δινόταν στη μεθοδολογία της διδασκαλίας κάθε χορού με την ολική και μερική μέθοδο διδασκαλίας από έναν χορευτή (χωρίς μουσική) συγκεκριμένα, ομάδας χορευτών (με μουσική), καθώς και γενικές πληροφορίες του χορού με χρήση βίντεο και ήχου. Επιπλέον, ενσωματώνονταν ασύγχρονα ηλεκτρονικά μαθήματα-σεμινάρια (webinars). Όπως όμως και στην προηγούμενη έρευνα, έτσι και σε αυτή, δεν μπορεί να γίνει λόγος για αυτόνομη εξ αποστάσεως εκπαίδευση στον ελληνικό παραδοσιακό χορό, αλλά για τη δημιουργία ενός εργαλείου, το οποίο μπορεί να ενισχύσει τη δια ζώσης διδασκαλία και αρχειοθέτηση του χορευτικού υλικού.

...και στους ιστότοπους

Η ενσωμάτωση των ΤΠΕ στην εκπαίδευση έχει αλλάξει δραστικά την εκπαιδευτική διαδικασία, καθώς με τη δημιουργία και χρήση νέων περιβαλλόντων διδασκαλίας και μάθησης μέσα από την υποστήριξη του Η/Υ και πλήθους διαδικτυακών εφαρμογών, παρουσιάζει μια νέα διάσταση στην εκπαίδευση από απόσταση και νέες πρακτικές μεταξύ άλλων και στην περίπτωση του χορού. Ένα τέτοιο παράδειγμα είναι η εκμάθηση χορού από διαδικτυακό κανάλι στο YouTube ως μάθηση «από υπολογιστή» (Gratsiouni, et al., 2015), όπως έχει αναφερθεί με ειδική αναφορά στη λειτουργία του ως εργαλείο μάθησης, αλλά και ως διδακτικό αποτέλεσμα μέσα από το παράδειγμα του ελληνικού παραδοσιακού χορού

Καραγκούνα, δεδομένου ότι αποτελεί ίσως τον πιο δημοφιλή ιστότοπο για κοινή χρήση βίντεο και, ταυτόχρονα, ένα ισχυρό συμπληρωματικό εργαλείο παρακίνησης και μάθησης.

Αυτό που διαπιστώθηκε (Γρατσιούνη, 2015) ήταν ότι το περιεχόμενο κάποιων βίντεο στο YouTube προσιδιάζει με το πρότυπο (το οποίο είχε προκύψει από προηγούμενη εθνογραφική έρευνα χορού), ειδικά όταν προέρχεται από φορείς της περιοχής από την οποία προέρχεται ο χορός (Gratsiouni, et al., 2016). Δεν μπορεί να γίνει λόγος όμως για μάθηση, αφού δεν λαμβάνονται υπόψη σοβαρές παράμετροι όπως το πλαίσιο διδασκαλίας και μάθησης, ενώ απουσιάζει παντελώς οποιασδήποτε μορφής αξιολόγηση και ανατροφοδότηση (Συντιχάκη, 2018). Επιπλέον, το τι είδους χορό μαθαίνει πραγματικά ο χρήστης και ο προσδιορισμός της σωστής μορφής του χορού, εξαρτάται από το χορευτικό του/της υπόβαθρο. Σε κάθε περίπτωση, δημιουργούνται νέες πρακτικές και διαστάσεις στη διδασκαλία και στα δεδομένα εν γένει του ελληνικού παραδοσιακού χορού.

Ωστόσο, η εκμάθηση μέσω παρακολούθησης κάποιου βίντεο αφορά και στην εκπαιδευτική τηλεόραση και στη θεματική ενότητα «χορός» που περιλαμβάνει (<https://edutv.minedu.gov.gr/index.php/xoros>). Το οπτικοακουστικό υλικό που διαθέτει σε αυτοτελή επεισόδια, περιλαμβάνει ιστορικά στοιχεία για τους χορούς που εμπεριέχονται σε αυτό, αναλύονται τα χαρακτηριστικά τους και γίνεται διδασκαλία κάποιων από αυτούς ανά περιοχή. Περιγράφεται η ιστορική πορεία κάποιων χορών και δίδονται πληροφορίες για την ονομασία τους ή τη διαμόρφωση του ύφους τους (<https://edutv.minedu.gov.gr/index.php/xoros>).

Ο ελληνικός παραδοσιακός χορός στο Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Εκπαιδευτικά σενάρια για την εκπαίδευση εκπαιδευτικών στην αξιοποίηση και εφαρμογή ψηφιακών τεχνολογιών στη διδακτική πράξη (επιμόρφωση β' επίπεδου ΤΠΕ) χρησιμοποιεί και το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής (ΙΕΠ), με κάποια από αυτά να αναφέρονται και στον ελληνικό παραδοσιακό χορό. Το προτεινόμενο σενάριο για τον Αγέρανο της Πάρου (2015) που απευθύνεται σε μαθητές Γυμνασίου, συνδέει την ιστορία του χορού με τη δημιουργική έκφραση των μαθητών (Φυντινίδου, 2015). Επιτρέπει στους μαθητές να προσεγγίζουν με εναλλακτικούς τρόπους έκφρασης την προσλαμβανόμενη γνώση, παρέχει

διάφορους τρόπους εμπλοκής και παροχής κινήτρων, δίνει έμφαση στην ανάπτυξη των δεξιοτήτων και της προσωπικότητας του μαθητή αναπτύσσοντας παράλληλα τη συνεργατικότητα και την ομαδικότητα, μέσα από δραστηριότητες χορού που τονώνουν την αυτοπεποίθηση και την αυτοεκτίμηση, χρησιμοποιούνται ψηφιακά εργαλεία για την παροχή πληροφορίας αλλά και για την αξιολόγηση του επιπέδου εκμάθησης του περιεχομένου.

Σκοπός του εκπαιδευτικού σεναρίου «Ας αρχίσουν οι χοροί...», που απευθύνεται στη Γ' Γυμνασίου (Σεπτέμβριος 2018), είναι η ανάπτυξη κινητικών δεξιοτήτων και η ικανοποιητική εκτέλεση ορισμένων από αυτές (Φατσέα, 2018). Επιπλέον στόχοι του σεναρίου είναι η απόκτηση γνώσεων και η αποτελεσματική τους εφαρμογή σε συνθήκες φυσικής δραστηριότητας, η απόκτηση θετικής εμπειρίας από αυτή, η ανάπτυξη αυτοέκφρασης και κοινωνικότητας, η κατανόηση και ο σεβασμός στη διαφορετικότητα και η συνεργασία, καθώς το σενάριο θέτει ως προϋπόθεση τη συμμετοχή μαθητών Γ' Γυμνασίου από δύο σχολεία διαφορετικών γεωγραφικών περιοχών. Οι μαθητές καλούνται να επιλέξουν και να παρουσιάσουν στο συνεργαζόμενο σχολείο έναν χορό του τόπου τους με τη χρήση εργαλείων web 2.0, διαδικτύου, εργαλείων οπτικοποίησης, εκπαιδευτικών λογισμικών, ενώ για τη διδασκαλία του χορού ακολουθείται η μερική μέθοδος. Το εκπαιδευτικό σενάριο «Αν μπορούσαμε να το πούμε, δεν θα υπήρχε η ανάγκη να το χορέψουμε» (Νοέμβριος 2018), για την επίτευξη των παραπάνω στόχων, χρησιμοποιεί ομαδοσυνεργατική προσέγγιση σε ένα τεχνολογικό περιβάλλον εμπλέκοντας ψηφιακά εργαλεία, εφαρμογές και πηγές διαδικτύου, με απώτερο στόχο την αναγνώριση της σημαντικότητας του χορού στη ζωή και στην ιστορία της χώρας (Φατσέα, 2018). Συνολικά, τα εκπαιδευτικά σενάρια που αναφέρονται στον ελληνικό παραδοσιακό χορό, αξιοποιούν ψηφιακά εργαλεία στη διδακτική πράξη στη βάση της εκπαίδευσης εκπαιδευτικών στις ΤΠΕ.

Δημιουργία εκπαιδευτικών υλικών

Με την έννοια και τις αρχές της εξ αποστάσεως εκπαίδευσης καθαυτής με στόχο τη δημιουργία ενός ολοκληρωμένου προγράμματος ασύγχρονης εκπαίδευσης για τη διδασκαλία ελληνικού παραδοσιακού χορού με πολυμεσικές εφαρμογές έχοντας ως παράδειγμα αντιπροσωπευτικούς χορούς της Κρήτης (Συντιχάκη, 2018; Συντιχάκη,

κ.ά., 2019; Νικολάκη, Φούντζουλας, Βενετσάνου, Λυκεσάς, & Κουτσούμπα, 2021), αποτελεί το εξ αποστάσεως εκπαιδευτικό υλικό «Κρήτη, η αρχή του χορού» για τη διδασκαλία ελληνικού παραδοσιακού χορού σε αρχάριους ενήλικες μαθητές. Το συγκεκριμένο ΕΥ διαμορφώθηκε στη βάση του μοντέλου σχεδιασμού των West & Lionarakis, πλήρως συμβατό με την ταξινόμια των εκπαιδευτικών στόχων των Bloom και Krathwohl σε γνωστικό επίπεδο (Κουτσούμπα & Γκίοςος, 2003), ενσωματώθηκε στην πλατφόρμα ασύγχρονης τηλεεκπαίδευσης Chamilo e-learning & Collaboration Software, ώστε να υπάρχει το πλεονέκτημα της ευελιξίας στον χώρο, τον χρόνο και τον ρυθμό της μάθησης, καθώς επίσης και των ποικίλων εργαλείων διαχείρισης μαθημάτων.

Ως προς τη μέθοδο της εξΑΕ, παρέχεται πολυμεσικό υλικό με πληροφορίες για κάθε χορό (κείμενο, εικόνες, βίντεο) και τη διδασκαλία του με στόχο την ταυτόχρονη ενεργοποίηση οπτικού και λεκτικού συστήματος λήψης και εργασίας πληροφοριών. Ακολουθούν δραστηριότητες για την ενίσχυση της διάδρασης μεταξύ μαθητή και υλικού. Στη διδασκαλία των χορών, η οποία πραγματοποιείται μέσω της μορφολογικής μεθόδου, συνδυάζεται η κινητική δραστηριότητα με ταυτόχρονη λεκτική περιγραφή κανόνων και αρχών, ώστε να αναδεικνύονται με τον τρόπο αυτό οι αλληλένδετες μεταξύ τους σχέσεις, μέσα από διαδραστικά βίντεο, που δημιουργήθηκαν στην ανοικτή πλατφόρμα δημοσιεύσεων WordPress με τη χρήση του εργαλείου H5P. Συνδυάζεται έτσι η παρουσίαση των συστατικών στοιχείων του χορού, ώστε να διευκολύνεται η εμπέδωσή του. Μετά από αυτού του είδους τα βίντεο για κάθε χορό, δίνεται και ένα τελικό όπου διαφαίνεται η πραγματική ροή του χορού. Ωστόσο, ενώ η αξιολόγηση από κριτές ειδικούς στην εξ αποστάσεως εκπαίδευση αλλά και στον ελληνικό παραδοσιακό χορό ανέδειξε τη δυνατότητα εφαρμογής του προγράμματος καθώς και τα περιθώρια βελτίωσής του, το συγκεκριμένο ΕΥ δεν έχει εφαρμοστεί μέχρι σήμερα στην πράξη (Φούντζουλας, κ.ά., 2021).

Ασύγχρονο ψηφιακό πολυμεσικό εκπαιδευτικό υλικό εξ αποστάσεως εκπαίδευσης για μαθητές Γυμνασίου, παρότι πρόκειται περισσότερο για μια προσπάθεια ένταξης λαογραφικών, πολιτιστικών και στοιχείων οπτικής εθνογραφίας στην εκπαιδευτική διαδικασία, στο πλαίσιο των Εργαστηρίων

Δεξιοτήτων, στη θεματική «Περιβάλλον» και στην υποενότητα «Παγκόσμια και τοπική Πολιτιστική Κληρονομιά», σχεδιάστηκε για τους χορούς της Χίου Ταλίμι και Τρίπατο ή Νενητούσικο (Παληά, 2021). Ο σχεδιασμός του ηλεκτρονικού αυτού μαθήματος βασίστηκε στο μοντέλο ADDIE, δεν απαιτούσε προϋπάρχουσες γνώσεις στο αντικείμενο, ενώ για την ανάπτυξη του ΕΥ χρησιμοποιήθηκε το εργαλείο συγγραφής H5P και συγκεκριμένα ο τύπος branching scenario, δηλαδή η οργάνωση περιεχομένου βάσει διακλαδώσεων.

Το περιεχόμενο του μαθήματος περιλάμβανε τρεις ενότητες που αφορούσαν η μεν πρώτη τους παράγοντες που διαμορφώνουν τους τοπικούς χορούς της Χίου εστιάζοντας στην γεωγραφία και την ιστορία των εξεταζόμενων χωρών και οι άλλες δύο τους χορούς Ταλίμι και Τρίπατο (στίχοι τραγουδιών, έθιμα που σχετίζονται με τους χορούς αυτούς, λαογραφικά στοιχεία, και παρουσίαση των χωρών). Στόχος ήταν να κατανοήσουν οι μαθητές τη σχέση ανάμεσα στην ιστορία, τη γεωγραφία και τους τοπικούς χορούς, και να γνωρίσουν τις περιστάσεις τέλεσής τους, με απώτερο σκοπό να εκτιμήσουν τον λαϊκό πολιτισμό και να ενθαρρυνθούν να συμμετέχουν σε λαϊκά δρώμενα. Ενώ το ΕΥ αξιολογήθηκε θετικά στο σύνολό του από καθηγήτριες Β/βάθμιας Εκπαίδευσης που διδάσκουν ΕΠΧ σε μαθητές Γυμνασίου, εντοπίστηκαν αδυναμίες στην έλλειψη διαδραστικότητας των βίντεο και στην απουσία αυτοαξιολόγησης. Επιπλέον, πρόκειται για ένα ακόμη πολυμεσικό ΕΥ που δεν έχει εφαρμοστεί στην πράξη.

Το τρίτο εκπαιδευτικό υλικό που απαντάται στη βιβλιογραφία είχε σκοπό την ένταξη της συμπληρωματικής εξ αποστάσεως σχολικής εκπαίδευσης στο μάθημα της Φυσικής Αγωγής και ειδικότερα στη διδασκαλία ΕΠΧ στη Β/βάθμια Εκπαίδευση (Καψάλη, 2022). Στη δια ζώσης διδασκαλία χρησιμοποιήθηκε η ολική και η μερική μέθοδος διδασκαλίας του ελληνικού παραδοσιακού χορού και η ομαδοσυνεργατική τεχνική στη συνέχεια για εξάσκηση των μαθητών στους χορούς Συρτό-Καλαματιανό και Γρήγορο Χασάπικο. Χρησιμοποιήθηκε ακόμη το αντίστοιχο κεφάλαιο του σχολικού βιβλίου, καθώς και έντυπο με πληροφορίες για τα ιστορικά και εθνογραφικά στοιχεία των χωρών. Ως προς τη συμπληρωματική εξΑΕ, δημιουργήθηκε στο περιβάλλον της ηλεκτρονικής τάξης (η-τάξη) του Πανελληνίου Σχολικού Δικτύου (ΠΣΔ), το ασύγχρονο μάθημα «Ελληνικοί Παραδοσιακοί Χοροί Α΄

Γυμνασίου» με σκοπό την ολόπλευρη προσέγγιση των χορών. Το μάθημα αυτό περιείχε το αντίστοιχο ηλεκτρονικό βιβλίο με κείμενα με πληροφορίες για τους χορούς, βίντεο με τη διδασκαλία τους και των παραλλαγών τους, εικόνες με φορεσιές και μουσικά όργανα, αλλά και ήχο με τραγούδια και οργανικά κομμάτια.

Η αξιολόγηση με ποσοτικά (κλίμακα διαβάθμισης για την αξιολόγηση των κινητικών δεξιοτήτων-ρουμπρίκα, ερωτήσεις για την αξιολόγηση γνώσεων, ερωτηματολόγιο ικανοποίησης) και ποιοτικά (ημιδομημένη συνέντευξη, ημερολόγιο) κριτήρια, έδειξε ότι η μέθοδος της συμπληρωματικής διδασκαλίας επιφέρει θετικά αποτελέσματα στις κινητικές και γνωστικές δεξιότητες για τους χορούς, αλλά και στην ικανοποίηση των μαθητών, ενώ ενισχύει τη σημαντικότητα εφαρμογής της συμπληρωματικής εξ αποστάσεως διδακτικής πρακτικής στην ΦΑ. Χωρίς βέβαια να υποβαθμίζεται η σημαντικότητα των ευρημάτων αυτών, δεν μπορεί να γίνει γενίκευση, καθώς αφορούν σε συγκεκριμένη σχολική μονάδα με στόχο τη βελτίωση διδακτικών πρακτικών συγκεκριμένης εκπαιδευτικού για τη βελτίωση μαθησιακών αποτελεσμάτων συγκεκριμένων συμμετεχόντων.

Εξ αποστάσεως επιμορφωτικά προγράμματα στον ελληνικό παραδοσιακό χορό

Το ακαδημαϊκό έτος 2019-2020, το ΚΕΔΙΒΙΜ του ΕΚΠΑ οργάνωσε και υλοποίησε σε κύκλους το επιμορφωτικό πρόγραμμα «Σύγχρονες προσεγγίσεις και δημιουργικότητα στη διδασκαλία του Ελληνικού Παραδοσιακού Χορού. Μορφολογική Μέθοδος Διδασκαλίας», σκοπός του οποίου είναι η ενίσχυση της διδακτικής επάρκειας των δασκάλων χορού, δηλαδή αποφοίτων των Σχολών ή Τμημάτων Επιστήμης Φυσικής Αγωγής και Αθλητισμού (ΣΕΦΑΑ ή ΤΕΦΑΑ), τυπικής και μη τυπικής εκπαίδευσης, που διδάσκουν ανήλικους και ενήλικες ελληνικό παραδοσιακό χορό (<https://ekpa-lifelonglearning.gr/dance/>). Το επιμορφωτικό πρόγραμμα είχε ως στόχο την επιμόρφωση των συμμετεχόντων σε μια συγκεκριμένη μέθοδο διδασκαλίας του και την εφαρμογή της. Το πρόγραμμα, διαρθρωμένο σε δέκα σπονδύλους, ακολουθεί το μοντέλο της «μικτής εκπαίδευσης». Οι επτά από αυτούς αφορούν σε ασύγχρονη εκπαίδευση μέσω του περιβάλλοντος του Open E-class, ένα ολοκληρωμένο σύστημα ασύγχρονης εκπαίδευσης που παρέχει στους εκπαιδευόμενους εύκολη πρόσβαση στο ειδικά διαμορφωμένο ψηφιακό εκπαιδευτικό υλικό, ασύγχρονη επικοινωνία με τους

εκπαιδευτικούς μέσα από την υπηρεσία ηλεκτρονικού ταχυδρομείου και υποστήριξη της μαθησιακής διαδικασίας μέσα από εργαλεία παρακολούθησης προόδου, και οι τρεις σε δια ζώσης πρακτικά μαθήματα με δυνατότητα διεξαγωγής τους μέσω τηλεδιασκέψεων σύγχρονης επικοινωνίας μέσω του εργαλείου Zoom.

Ωστόσο, μετά την ολοκλήρωση του προγράμματος, που συνιστά μάλιστα την πρώτη περίπτωση εφαρμογής της εξΑΕ στο διδακτικό αντικείμενο του ΕΠΧ και την αξιολόγηση των συμμετεχόντων, επισημάνθηκε η έλλειψη αλληλεπίδρασης με φυσική παρουσία (Φούντζουλας, κ.ά., 2021). Η διδασκαλία του ελληνικού παραδοσιακού χορού στο πλαίσιο της εξ αποστάσεως εκπαίδευσης επομένως αποτελεί αναμφίβολα μια καινοτόμα εκπαιδευτική πρακτική, διαμορφώνοντας νέες προοπτικές στη διδασκαλία του χορού (Φούντζουλας, κ.ά., 2021) αφενός, θέτει όμως αφετέρου μια σειρά από προκλήσεις.

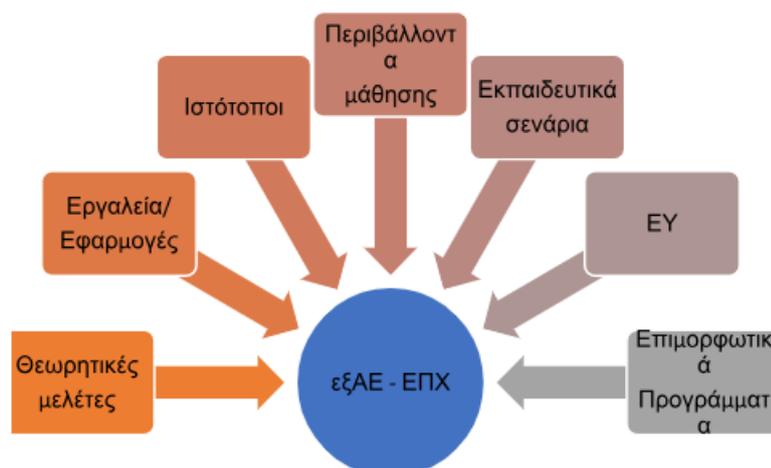
Το επιμορφωτικό πρόγραμμα «Ελληνικοί Παραδοσιακοί Χοροί Ι» του ΚΕΔΙΒΙΜ του ΠΘ (2021), στόχευε στην εξοικείωση των εκπαιδευόμενων με τις σύγχρονες μεθόδους διδασκαλίας μέσα από την απόκτηση βασικών γνώσεων σε θεματικές ενότητες που άπτονται της παράδοσης και του λαϊκού πολιτισμού, όπως η παραδοσιακή ενδυμασία και η παραδοσιακή μουσική και ο χορός. Το πρόγραμμα απευθύνεται σε κάθε ενδιαφερόμενο που έχει στόχο να λάβει βασικές γνώσεις για την ιστορία του ελληνικού παραδοσιακού χορού, την κατηγοριοποίησή του, αλλά και τη θέση του στην τοπική πολιτισμική κοινωνία και τη διδασκαλία του στις διάφορες ηλικιακές ομάδες. Αναφορικά με τις αρχές και τις διαδικασίες της εξΑΕ, το πρόγραμμα εφαρμόζει 25 ώρες ασύγχρονη εκπαίδευση και 20 ώρες σύγχρονη εκπαίδευση μέσω του περιβάλλοντος MSTEAMS του Πανεπιστημίου, ενώ προσφέρεται σειρά οδηγιών για την ανάπτυξη των γνώσεων των επιμορφωμένων καθώς και πρακτικές για την αξιολόγηση της πορείας τους (<https://learning.uth.gr/%CE%B5%CE%BB%CE%BB%CE%B7%CE%BD%CE%B9%CE%BA%CE%BF%CE%AF-%CF%80%CE%B1%CF%81%CE%B1%CE%B4%CE%BF%CF%83%CE%B9%CE%B1%CE%BA%CE%BF%CE%AF-%CF%87%CE%BF%CF%81%CE%BF%CE%AF-%CE%B9/>).

Τέλος, το ΚΕΔΙΒΙΜ του ΔΠΘ (2023) έχει ανακοινώσει τη διοργάνωση του επιμορφωτικού προγράμματος «Η σπουδή του ελληνικού παραδοσιακού χορού»

για απόφοιτους, τεταρτοετείς και επί πτυχίω φοιτητές ΤΕΦΑΑ και αντίστοιχων τμημάτων του εξωτερικού, με σκοπό την παροχή εξειδικευμένων γνώσεων στον ελληνικό παραδοσιακό χορό, για την αναβάθμιση των προσφερόμενων χορευτικών υπηρεσιών και πολιτιστικών δραστηριοτήτων, αλλά και στη σύνδεση της θεωρίας με την πράξη. Το πρόγραμμα φιλοδοξεί να προσφέρει στους εκπαιδευόμενους τις πλέον σύγχρονες επιστημονικές γνώσεις και πρακτικές σχετικά με το χορευτικό ρεπερτόριο πολλών περιοχών του ελλαδικού χώρου και τη διδασκαλία του, αλλά και τις χορευτικές παραστάσεις, τις ενδυμασίες, το σύγχρονο πλαίσιο υλοποίησης του, τη μουσική, τα όργανα και το τραγούδι, τη χρήση των νέων τεχνολογιών στην έρευνα του χορού και την πρακτική εφαρμογή τους. Ως προς την υλοποίησή του, θα ακολουθεί μικτή εξΑΕ, με σύγχρονα και ασύγχρονα μαθήματα μέσω των περιβαλλόντων Teams και e-class αντίστοιχα αλλά και δια ζώσης (https://kedivim.duth.gr/avada_portfolio/9878/).

Συζήτηση-Συμπεράσματα

Σκοπός της παρούσας εργασίας ήταν η ταξινόμηση, παρουσίαση και κριτική ανασκόπηση των εργασιών που συνδυάζουν την εξ αποστάσεως εκπαίδευση ή τις πρακτικές της και τον ελληνικό παραδοσιακό χορό. Με βάση τα αποτελέσματα της παρούσα έρευνας διαπιστώνεται ότι, όσον αφορά στον ελληνικό παραδοσιακό χορό, η μέχρι σήμερα μελέτη και έρευνα σε σχέση με την εξ αποστάσεως εκπαίδευση (Σχήμα 1) αφορά σε θεωρητικές μελέτες που πρότειναν τη διδασκαλία του από απόσταση με τη χρήση ΤΠΕ, την ανάπτυξη εφαρμογών, εργαλείων ή και χρήση ήδη υπαρχόντων, τη δημιουργία ή και αξιοποίηση ιστότοπων, περιβαλλόντων μάθησης, τη δημιουργία πολυμορφικών εκπαιδευτικών υλικών, εκπαιδευτικών σεναρίων, αλλά και εκπαιδευτικών προγραμμάτων με στόχο τη διδασκαλία του ελληνικού παραδοσιακού χορού ή την υποστήριξή της από απόσταση.

Σχήμα 1: Περιπτώσεις εξ αποστάσεως διδασκαλίας ΕΠΧ

Στη βάση των παραπάνω διαπιστώνεται αρχικά, ότι οι δύο αυτές έννοιες, εξ αποστάσεως εκπαίδευση και ελληνικός παραδοσιακός χορός, παρόλο που φαινομενικά μοιάζουν να είναι αταίριαστες, έχουν ελκύσει το ερευνητικό ενδιαφέρον σε μια προσπάθεια συνύφανσής τους. Ωστόσο, ο ελληνικός παραδοσιακός χορός έχει λάβει ελάχιστη προσοχή όσον αφορά στην ανάπτυξη ή εφαρμογή τεχνολογικών εργαλείων που μπορούν να υποστηρίξουν μια διδασκαλία από απόσταση. Επιπλέον, οι έρευνες για την εφαρμογή ολοκληρωμένων εξ αποστάσεως προγραμμάτων στις διάφορες βαθμίδες και μορφές εκπαίδευσης είναι πολύ περιορισμένες, παρότι η εξ αποστάσεως εκπαίδευση βρίσκεται σε μια διαρκή εξέλιξη και εφαρμόζεται σε ολοένα και περισσότερα γνωστικά αντικείμενα. Περιπτώσεις εφαρμογής της εξΑΕ με τα χαρακτηριστικά και τις λειτουργίες που την ορίζουν και την οριοθετούν ως συγκεκριμένη μορφή εκπαίδευσης, αποτελούν τα εκπαιδευτικά υλικά και τα επιμορφωτικά προγράμματα.

Μοναδική, ωστόσο, περίπτωση διδασκαλίας ΕΠΧ στο πλαίσιο της εξΑΕ αποτελεί μία μόνο περίπτωση ΕΥ χωρίς όμως και αυτό να έχει μέχρι σήμερα εφαρμοστεί (Νικολάκη, κ.ά., 2021; Συντιχάκη, 2018; Συντιχάκη, κ.ά., 2019; Φούντζουλας, κ.ά., 2021). Επιπλέον, ενώ η μεθοδολογία της εξΑΕ, σε ερευνητικό επίπεδο, έχει υλοποιηθεί με τη χρήση πολυμεσικών και διαδικτυακών εργαλείων (Karkou, et al., 2008), του εργαλείου YouTube (Gratsiouni, et al., 2016; Γρατσιούνη, 2015), του βίντεο με επεξηγήσεις (Tsiatsios, et al., 2010), επιμορφωτικού προγράμματος

(ΚΕΔΙΒΙΜ ΕΚΠΑ, 2019-2020; Φούντζουλας, κ.ά., 2021), καθώς και από την εφαρμογή ΕΥ συμπληρωματικής διδασκαλίας (Καψάλη, 2022), δεν έχουν παρουσιαστεί ουσιαστικά δεδομένα που να αφορούν στον σχεδιασμό, την εφαρμογή και την αξιολόγηση της χορευτικής επίδοσης των μαθητών στους οποίους απευθύνεται, το παραγόμενο δηλαδή τελικό προϊόν της ενασχόλησης με τον χορό και το πρώτο επίπεδο στην εκπαιδευτική του διεργασία, αφού ο χορός πρωτίστως είναι μορφή, καθώς έχουν διαφορετική στοχοθεσία.

Αναλυτικότερα, παρότι στις διάφορες περιπτώσεις εξ αποστάσεως διδασκαλίας του ΕΠΧ διαπιστώθηκε ότι έχουν χρησιμοποιηθεί διάφορες μέθοδοι όπως η ολική και η μερική (Tsiatsos, et. al., 2010; Αλβανού & Γιατρομανωλάκης, 2013; «Ας αρχίσουν οι χοροί, 2018»; Γραμματικοπούλου, 2010; Εκπαιδευτική τηλεόραση; Ινεπολόγλου, 2015; Καψάλη, 2022; Σταυρίδου, 2009; Καψάλη, 2022), η μορφολογική (ΚΕΔΙΒΙΜ ΕΚΠΑ, 2019-2020; Συντιχάκη, 2018; Συντιχάκη, κ.ά., 2019; Φούντζουλας, κ.ά., 2021), η σημειογραφική (Δανιά, Κουτσούμπα & Τυροβολά, 2017; Κουτσούμπα, 2001, 2006) και η δημιουργική (Αγέρανος Πάρου, 2015; «Αν μπορούσαμε να το πούμε, δεν θα υπήρχε η ανάγκη να το χορέψουμε», 2018; Φατσέα, 2018; Φυντινίδου, 2015), καμία από αυτές δεν έχει ελεγχθεί πειραματικά για τη συνεισφορά της στη διδασκαλία του εν λόγω αντικειμένου σε περιβάλλον εξ αποστάσεως εκπαίδευσης. Η μόνη περίπτωση όπου γίνεται αναφορά σε κατάκτηση κινητικών δεξιοτήτων αφορά στη συμπληρωματική εξ αποστάσεως διδασκαλία δύο συγκεκριμένων ελληνικών παραδοσιακών χορών σε μαθητές Γυμνασίου (Καψάλη, 2022), χωρίς μάλιστα το αποτέλεσμα να είναι γενικεύσιμο και με την καθαυτή διδασκαλία των χορών να γίνεται δια ζώσης στον χώρο του σχολείου, ενώ το εκπαιδευτικό υλικό λειτουργεί συμπληρωματικά.

Επομένως, ένα ακόμα ερώτημα προς περαιτέρω διερεύνηση που προκύπτει στο σημείο αυτό, είναι, ποια ή ποιες μέθοδοι διδασκαλίας του ελληνικού παραδοσιακού χορού μπορούν να λειτουργήσουν αποτελεσματικά εξ αποστάσεως. Με άλλα λόγια, με ποια ή ποιες μεθόδους διδασκαλίας μπορούν να συνδυαστούν τα χαρακτηριστικά της εξ αποστάσεως εκπαίδευσης, ώστε να οδηγήσουν στη μάθηση του γνωστικού αυτού αντικειμένου και στην κατάκτηση της χορευτικής γνώσης, ικανότητας και, κατ' επέκταση, χορευτικής επίδοσης από απόσταση.

Καταληκτικά, μέσα από αυτήν την εργασία αναδεικνύεται ένα νέο πεδίο ερευνητικού ενδιαφέροντος προς μελέτη, το οποίο συνταιριάζει την εξ αποστάσεως εκπαίδευση με τον ελληνικό παραδοσιακό χορό, που θα εμπλουτίσει τόσο την εξ αποστάσεως εκπαίδευση και τις εφαρμογές της, όσο και το γνωστικό αντικείμενο του ελληνικού παραδοσιακού χορού αλλά και κατ' επέκταση του χορού και των κινητικών δεξιοτήτων (Filippidou, 2022) εν γένει στις οποίες αυτός συγκαταλέγεται.

Βιβλιογραφικές Αναφορές

- Αλβανού, Γ. & Γιατρομανωλάκης, Γ. (2013). *Υποστήριξη διδακτικής χορού με χρήση πολυμεσικών τεχνολογιών* (Αδημοσίευτη πτυχιακή εργασία). Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο, Θεσσαλονίκη.
- Bakogianni, S., Kavakli, E., Karkou, V. & Tsakogianni, M. (2007). Teaching traditional dance using elearning tools: Experience from the WebDANCE project. *Proceedings of the 21st World Congress on Dance Research*, p. 1-16.
- Bates, A. (2000). *Managing Technological Change: Strategies for College and University Leaders*. San Francisco: Jossey Bass.
- Bates, A.W. (2019). Teaching in a Digital Age. Vancouver, B.C.: Tony Bates Associates Ltd. <https://pressbooks.bccampus.ca/teachinginadigitalagev2/>
- Γκιόσος, Ι., Μαυροειδής, Η. & Κουτσούμπα, Μ. (2008). Η έρευνα στην από απόσταση εκπαίδευση: Ανασκόπηση και προοπτικές. *Open education – The Journal for Open and Distance Education and Educational Technology*, 4(1), 49-60. <https://ejournals.epublishing.ekt.gr/index.php/openjournal/article/viewFile/9846/9957.pdf>.
- Γουλιμάρης, Δ., Κουτσούμπα, Μ. & Γκιόσος, Ι. (2007). Η πρόθεση συμμετοχής φοιτητών των ειδικοτήτων χορού στα Τ.Ε.Φ.Α.Α. σε μεταπτυχιακό πρόγραμμα σπουδών στον «Χορό» με τη μέθοδο της εξ αποστάσεως εκπαίδευσης. Συγκριτική μελέτη. *Πρακτικά 4ου Διεθνούς Συνεδρίου για την Ανοικτή και Εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση*, Αθήνα, Ελλάδα.
- Γουλιμάρης Δ., Μπεμπέτσος Ε. & Φιλίππου Φ. (2013). Οι σπουδές για το χορό στο Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο και ο ρόλος της «Σχεδιασμένης Συμπεριφοράς» στη συμμετοχή των φοιτητών σε οργανωμένες μεταπτυχιακές σπουδές με την εξ αποστάσεως μέθοδο διδασκαλίας. *Open Education - The Journal for Open and Distance Education and Educational Technology* 9(1), 106-119. 10.12681/jode.9837
- Γραμματικοπούλου, Α. (2010). *Εφαρμογές εικονικής πραγματικότητας στην εκπαίδευση από απόσταση: υποστήριξη εξ αποστάσεως διδασκαλίας ελληνικών παραδοσιακών χορών* (Αδημοσίευτη πτυχιακή εργασία). Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο, Θεσσαλονίκη.
- Γρατσιούνη, Δ. (2015). *Μάθηση και ψηφιακό περιβάλλον. Η περίπτωση του ελληνικού παραδοσιακού χορού στο διαδικτυακό κανάλι YouTube* (Αδημοσίευτη μεταπτυχιακή εργασία). Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο, Αθήνα.
- Gratsiouni, D., Koutsouba, M., Venetsanou, F., & Tyrovola, V (2016). Learning and digital environment of dance. The case of Greek traditional dance in youtube. *European Journal of Open, Distance & E-learning-EURODL*, 19(2), 98-113. [http://www.eurodl.org/materials/contrib/2016/Gratsiouni et al.pdf](http://www.eurodl.org/materials/contrib/2016/Gratsiouni_et_al.pdf).

- Δαμιανάκης, Α., Τσαδήμα, Α., & Τσάτσος, Δ. (2009). OpenDance: Ένα πρόγραμμα για την εκμάθηση παραδοσιακών χορών μέσω της χρήσης εργαλείων εξ αποστάσεως εκπαίδευσης. *1ο Εκπαιδευτικό Συνέδριο «Ένταξη και Χρήση των ΤΠΕ στην Εκπαιδευτική Διαδικασία», 24-26 Απριλίου 2009*, σ. 397-402.
- Δανιά, Α., Κουτσούμπα, Μ., & Τυροβολά, Β. (2013). Labankido©: μία τεχνολογική εφαρμογή για την εξ αποστάσεως διδασκαλία του ελληνικού παραδοσιακού χορού. Στο Α. Λιοναράκης (Επιμ.), *Learning Methodologies, Proceedings of the 7th International Conference on Open and Distance Learning*, σ. 144-157.
- Δανιά, Α., Κουτσούμπα, Μ. & Τυροβολά, Β. (2017). Προς μια παιδαγωγική του χορού στην εκπαίδευση μαθητών σχολικής ηλικίας. *Choros International Dance Journal*, 6, 85-99. http://chorosjournal.com/docs/choros6/7_CHOROS_6_DANIA_KOUTSOUBA_TYROVOLA.pdf.
- Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης (2020-2023). *Η σπουδή του ελληνικού παραδοσιακού χορού*. Ανακτήθηκε 27 Ιουνίου 2023 από https://kedivim.duth.gr/avada_portfolio/9878/
- Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών (2019). «Σύγχρονες προσεγγίσεις και δημιουργικότητα στη διδασκαλία του Ελληνικού Παραδοσιακού Χορού: Μορφολογική μέθοδος διδασκαλίας». Ανακτήθηκε 27 Ιουνίου 2023 από <https://ekpa-lifelonglearning.gr/dance/>
- Ινεπόγλου, Ε. (2015). *Υποστήριξη και αξιολόγηση διδακτικής χορού με χρήση πολυμεσικών τεχνολογιών* (Αδημοσίευτη πτυχιακή εργασία). Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο, Θεσσαλονίκη.
- Karkou, V., Bakogianni, S., & Kavakli, E. (2008). Traditional dance, pedagogy and technology: an overview of the WebDANCE project. *Research in Dance Education*, 9(2), 163-186. doi.org/10.1080/14647890802087985
- Kavakli, E., Bakogianni, S., Damianakis, A., Loumou, M. & Tsatsos, D. (2004). Traditional Dance and e-Learning: The WebDANCE Learning Environment. Στο *International Scientific Symposium on Theory and Applications of Mathematics and Informatics (ICTAMI)*, σ. 272-281.
- Kavakli, E., Bakogianni, S., & Karkou, V. (2003). The WebDANCE Project: Web Dance for All Using Advanced E-Learning Tools. Στο *17th World Congress on Dance Research, "Dance in Education"*, σ. 1-16.
- Καψάλη, Ε. (2022). *Συμπληρωματική εξ αποστάσεως διδασκαλία των Ελληνικών παραδοσιακών χορών στη Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση με τη χρήση ΤΠΕ* (Μεταπτυχιακή εργασία, Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο, 2007). Ανακτήθηκε από <https://apothesis.eap.gr/archive/item/171182>
- Κολιοφούκα, Κ. (2009). *Εικονική Εκμάθηση Παραδοσιακών χορών* (Αδημοσίευτη πτυχιακή εργασία). Τεχνολογικό Εκπαιδευτικό Ίδρυμα Κρήτης, Ηράκλειο.
- Κουτσούμπα, Μ. (2003). Η μελωδία, ο λόγος και η κίνηση μέσα από την εξ αποστάσεως πολυμορφική εκπαίδευση: μία πρώτη προσέγγιση. Στο Κ. Πανοπούλου *Μελωδία, Λόγος, Κίνηση, Πρακτικά 2ου Πανελληνίου Συνεδρίου Λαϊκού Πολιτισμού*, σ. 195-204.
- Κουτσούμπα, Μ. (2006). Η εξ αποστάσεως εκπαίδευση και η εκμάθηση κινητικών δεξιοτήτων: το παράδειγμα του χορού. Στο *πρακτικά 2ου Θερινού Πανεπιστημίου Ανοικτής και εξ Αποστάσεως Εκπαίδευσης*, σ. 1-4.
- Κουτσούμπα, Μ. (2010). Η διδασκαλία του ελληνικού παραδοσιακού χορού σε σύγχρονα εκπαιδευτικά πλαίσια. Στο Η. Δήμας, Β. Τυροβολά & Μ. Κουτσούμπα, *Ελληνικός παραδοσιακός χορός. Θεωρήσεις για το λόγο, τη γραφή και τη διδασκαλία του*. Αθήνα: αυτό-έκδοση

- Κουτσούμπα, Μ. & Γκιάσος, Γ. (2003). Μια θεωρητική προσέγγιση για το σχεδιασμό διδακτικού υλικού στην ανοικτή και εξ αποστάσεως πολυμορφική εκπαίδευση. Στο Α. Λιοναράκης (Επιμ.), *2ο Πανελλήνιο Συνέδριο για την Ανοικτή και εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση*, σ. 654-661.
- Κουτσούμπα, Μ. & Γκίσοσ, Ι. (2005). Εξ αποστάσεως πολυμορφική εκπαίδευση και εκμάθηση κινητικών δεξιοτήτων: μετατρέποντας την κινητική μάθηση σε γνωστική μέσα από τη χρήση αφηρημένων συμβόλων σημειογραφίας της κίνησης. Στο Α. Λιοναράκης (επιμ.), *Applications of Pedagogy and Technology, Proceedings of the 3rd International Conference on Open and Distance Learning*, σ. 389-392.
- Λιοναράκης, Α. (2006). Η θεωρία τη εξ αποστάσεως εκπαίδευσης και η πολυπλοκότητα της πολυμορφικής της διάστασης. Στο Α. Λιοναράκης (Επιμ.), *Ανοικτή και εξ αποστάσεως εκπαίδευση* (σελ. 11-41). Αθήνα: Προπομπός.
- Μουζάκης, Χ. (2006). *Η εξ αποστάσεως εκπαίδευση στην εκπαίδευση ενηλίκων – Παραδείγματα και περιπτώσεις εφαρμογής*, Αθήνα: Υπουργείο Εθνικής Παιδείας & Θρησκευμάτων, Γενική Γραμματεία Εκπαίδευσης Ενηλίκων, Ινστιτούτο Διαρκούς Εκπαίδευσης Ενηλίκων.
- Μουζακιάτου, Σ & Κανονάκη, Μ, (2015). Το οπτικοακουστικό υλικό και η δυναμική του στο Εκπαιδευτικό Υλικό της Εξ Αποστάσεως Διδασκαλίας. Στο Α. Λιοναράκης (Επιμ), *8 ο Διεθνές Συνέδριο για την Ανοικτή και Εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση «Καινοτομία και Έρευνα»*, Αθήνα, 7-8 Νοεμβρίου 2015. Αθήνα: Ελληνικό Δίκτυο Ανοικτής & εξ Αποστάσεως Εκπαίδευσης, 46-57. <https://doi.org/10.12681/icodl.52>
- Νικολάκη, Ε., Φούντζουλας, Γ., Βενετσάνου, Φ., Λυκεσάς, Γ., & Κουτσούμπα, Μ. (2021). Διδακτικές μέθοδοι και προσεγγίσεις στον ελληνικό παραδοσιακό χορό: Ανασκοπική μελέτη. *Κινησιολογία: Ανθρωπιστική κατεύθυνση*, 8(1), 22-41. http://kinisiologia.phed.uoa.gr/fileadmin/kinisiologia.phed.uoa.gr/uploads/Nikolaki_8_1_22_41.pdf
- Παλιά, Χ. (2021). *Ταλίμι και τρίπατος: δύο παραδοσιακοί χοροί της Χίου και η συμβολή τους στη διαμόρφωση της συλλογικής ταυτότητας. Σχεδιασμός ψηφιακού εκπαιδευτικού υλικού για την εξ αποστάσεως εκπαίδευση* (Μεταπτυχιακή εργασία, Πανεπιστήμιο Αιγαίου, 2021). Ανακτήθηκε από <https://hellenicus.lib.aegean.gr/handle/11610/24298>
- Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας (2023). «*Ελληνικοί Παραδοσιακοί Χοροί Ι*». Ανακτήθηκε 27 Ιουνίου 2023 από <https://learning.uth.gr/%CE%B5%CE%BB%CE%BB%CE%B7%CE%BD%CE%B9%CE%BA%CE%BF%CE%AF-%CF%80%CE%B1%CF%81%CE%B1%CE%B4%CE%BF%CF%83%CE%B9%CE%B1%CE%BA%CE%BF%CE%AF-%CF%87%CE%BF%CF%81%CE%BF%CE%AF-%CE%B9/>
- Συντιχάκη, Α. (2018). *Διδασκαλία ελληνικού παραδοσιακού χορού με τη μέθοδο της εξ αποστάσεως εκπαίδευσης σε αρχάριους ενήλικες. Το παράδειγμα των κρητικών χορών* (Μεταπτυχιακή εργασία). Πανεπιστήμιο Κρήτης, Ρέθυμνο.
- Συντιχάκη, Α., Φούντζουλας, Γ., Μανούσου, Ε., & Κουτσούμπα, Μ. (2019). Δημιουργία εκπαιδευτικού υλικού ασύγχρονης εξ αποστάσεως πολυμορφικής εκπαίδευσης για τη διδασκαλία ελληνικού παραδοσιακού χορού σε αρχάριους ενήλικες. *Διεθνές Συνέδριο για την Ανοικτή & εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση*, 10, 214-226. doi.org/10.12681/icodl.2341
- Tsiatsos, T., Stavridou, E., Douka, S., & Sofianidis, G. (2010). Exploiting annotated video to support dance education. In *Proceedings of Sixth Advanced International Conference on Telecommunications*, 100-105. doi.org/10.1109/AICT.2010.59
- Φατσέα, Α. (2018). *Αν μπορούσαμε να το πούμε, δεν θα υπήρχε η ανάγκη να το χορέψουμε* (Γκαρωντύ, 2008). Διόφαντος.

<https://e-pimorfosi.cti.gr › 84-fisiki-agogi-ygeia>

Φατσέα, Α. (2018). *Ας αρχίσουν οι χοροί...* Διόφαντος. <https://e-pimorfosi.cti.gr › 84-fisiki-agogi-ygeia>

Filippidou, E. (2022). The Dance from a Distance. The Pandemic and Its Contribution to Changing the Context of Dance. *International Journal of Social Science Research and Review*, 5(3), 21-30. <http://dx.doi.org/10.47814/ijssrr.v5i3.201>

Φούντζουλας, Γ., Δημόπουλος, Κ., & Χαριτωνίδης, Χ. (2021). Η εξ αποστάσεως διδασκαλία του ελληνικού παραδοσιακού χορού: Θέσεις και αντιθέσεις σε ένα επιμορφωτικό πρόγραμμα δια βίου μάθησης. *Διεθνές Συνέδριο για την Ανοικτή & εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση*, 11, 106-118. doi: 10.12681/icodl.3468

Φυντινίδου, Τ. (2015). «Ο χορός μας κύκλους κάνει...». Αίσωπος. <https://aesop.iep.edu.gr/node/10053>